

Tilburg University

De komende emancipatie van het slachtoffer

van Dijk, J.J.M.

Published in:
Tijdschrift voor Herstelrecht

Publication date:
2009

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
van Dijk, J. J. M. (2009). De komende emancipatie van het slachtoffer: Naar een verbeterde rechtspositie voor gedupeerden van misdrijven. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 9(1), 20-39.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

De komende emancipatie van het slachtoffer

Naar een verbeterde rechtspositie voor gedupeerden van misdrijven

Jan van Dijk

'Het feit dat andere mensen me slachtoffer noemen betekent niet dat ik het ook ben. Anderen kunnen dat niet voor je bepalen. Dat kan je alleen zelf(...) Ik wil serieus genomen worden en ik wil dat wat er in mijn zaak is gebeurd niet onder het tafelkleed wordt geveegd.'

(Fragment uit 'I am not a victim', een interview met Natascha Kampusch, een jonge Weense vrouw die acht jaar door haar ontvoerder gevangen is gehouden in een kelder (*The Telegraph*, 20-08-2007))

Inleiding

In de visie van de Franse denker René Girard zijn mensen vanwege hun grotere intelligentie meer geneigd tot afgunst op hun naasten dan mensapen en daardoor van nature uiterst gewelddadig.¹ Om niet aan onderlinge strijd ten onder te gaan hebben menselijke gemeenschappen behoefte aan een bliksemafleider. Deze wordt in primitieve culturen gevonden in het in tijden van sociale spanningen gezamenlijk uitdrijven of doden van zondebokken. In Girards visie is deze psychohygiënische functie in meer ontwikkelde culturen overgenomen door offerrituelen en in moderne culturen door de rechtspleging (Girard 1977; 1986). In deze voor de strafrechtswetenschappen en criminologie uiterst relevante visie zijn religieuze rituelen te beschouwen als nabootsing van de vredebrengende moord op een zondebok. Dit theoretische perspectief is destijds gebruikt als fundering van een kritische interpretatie van het strafproces als offerritueel door de Zwitserse criminoloog Robert (1986). Via het strafproces zouden devianten worden uitgedreven of zelfs gedood ter bevrediging van binnen de gemeenschap levende onrustgevoelens (Janssen, 1991). In deze visie zijn de verdachten en veroordeelden dus de slachtoffers van het strafproces in de zin dat zij de 'geofferden' zijn. Deze visie sluit naadloos aan bij de destijds in Nederland door zogenoemde kritische criminologen als Hoefnagels, Bianchi en Hulsman uitgedragen opvatting van het strafrechtelijke systeem als vorm van onderdrukkende en discriminerende machtsuitoefening door de staat (Hoefnagels 1977; Bianchi 1985).

1 Girard werd geboren in Avignon, Frankrijk in 1923 waar hij middeleeuwse geschiedenis studeerde. Als een van de zeer weinige Franse geleerden van zijn generatie emigreerde hij op jonge leeftijd naar de Verenigde Staten waar hij Franse letterkunde doceerde aan de universiteiten John Hopkins en Stanford. Voor een inleiding tot zijn werk zij verwezen naar Fleming (2004) en Kaptein & Tijmes (1987) en naar een door de Vrije Universiteit te Amsterdam bijgehouden website (www.renegirard.nl).

Hoewel het strafproces naar mijn mening onmiskenbaar sacrificiële trekken vertoont, gaat Roberts girardiaanse interpretatie mijns inziens voorbij aan het feit dat er bij strafprocessen, anders dan bij offerrituelen, medeburgers betrokken zijn die door het gedrag van de dader rechtstreeks in hun persoonlijke belangen zijn geschaad. In enkele recente publicaties waaronder *Slachtoffers als zondebokken* heb ik erop gewezen dat het strafproces ter herstel van de sociale vrede niet slechts de dader onderdrukt maar de gedupeerde evenzeer of zelfs in de eerste plaats (Van Dijk 2008a). Ik heb met andere woorden Roberts theorie gekanteld en Girards zondeboktheorie gebruikt om de zwakke, onderdrukte positie van de reële of primaire slachtoffers te verklaren in plaats van die van de daders. In mijn visie is deze onderdrukking van de door misdrijven gedupeerden overigens niet beperkt tot het strafproces maar een onbewuste premisse bij de hantering van criminele conflicten binnen de westerse cultuur.

De aanduiding van gedupeerden van misdrijven of rampen als slachtoffers is nogal larmoyant. Het suggereert dat de betrokkene er nooit meer bovenop zal komen. In de Chinese en Japanse talen worden meer neutrale benamingen gehanteerd (de schade oplopende partij). In westerse talen worden gedupeerden pas sinds de zeventiende of achttiende eeuw aangeduid als 'slachtoffers' (Van Dijk 2006; Fletscher 2007; Oxford English Dictionary 1978). Deze etikettering berust volgens mijn analyse op de associatie van het lot van gedupeerden met dat van de lijdende Christusfiguur (Van Dijk 2008a; Van Dijk 2008b). Hoewel deze associatie met een profane Christusfiguur nog slechts door weinigen bewust als zodanig wordt ervaren, beheerst hij naar mijn mening in ons cultuurgebied de grondhouding jegens gedupeerden zowel binnen als buiten het strafproces.² Enerzijds kunnen de aldus geëtiketteerde personen in onze cultuur aanspraak maken op ons mededogen. René Girard (2001) noemt zorg voor slachtoffers zelfs de meest authentieke uitdrukking van de christelijke, op identificatie met de Christusfiguur berustende moraal. De perfecte belichaming van deze moraal is, dunkt me, Michelangelo's beeldengroep van de Pieta. De focus op de lijdende medemens behoort tot de unieke waarden van het christendom (Lascaris 1993; Fleming 2004). Er is echter ook een schaduwzijde. De etikettering als slachtoffer genereert de verwachting dat de aldus geëtiketteerde zich even gelaten, lijdelijk en vergevingsgezind zal gedragen als de Christusfiguur (Van Dijk 2008a; Van Dijk 2008b). Het westerse slachtofferbeeld is om deze reden ten gronde tweeslachtig. De gedupeerden kunnen enerzijds aanspraak maken op mededogen maar worden anderzijds geacht hun belangen als procespartij op te offeren voor de lieve vrede. Ze zijn in dat opzicht de symbolische zondebokken van de op christelijke leest geschoeide maatschappelijke reactie op criminaliteit. Activistische, processenvoerende gedupeerden zijn onchristelijk en wekken zelfs gevoelens van huiver op. Gedupeerden die niet aan het verwachtingsbeeld van passiviteit voldoen, verspelen daarom niet slechts onze sympathie maar kunnen licht zelf object van verkettering worden. Het mechanisme van slachtofferverkettering heb

2 De Engelse criminologen Rock (2004) en Spalek (2006) wijzen op de groeiende weerzin onder gedupeerden in Engeland tegen de associaties van het begrip victim met passiviteit en hulpeloosheid. Idem Kleber voor Nederland (in Van Teeseling, 2001). Voor Amerikaanse voorbeelden van deze 'opstand der gedupeerden' tegen het larmoyante slachtofferbeeld zie Cole (2006).

ik in mijn boek geïllustreerd met de wederwaardigheden van enkele 'bekende slachtoffers' waaronder Natascha Kampusch en haar moeder in Oostenrijk en het echtpaar McCann in Portugal. Nadat zij aanvankelijk als gedupeerden met de gebruikelijke sympathie waren tegemoetgetreden, sloeg deze snel om in zijn tegendeel toen ze zich op persconferenties nadrukkelijk presenteerden als autonome, zelfbewuste burgers met een kritische opstelling jegens overheid en pers (Hall & Leidig 2006). Hetzelfde mechanisme van reactieve slachtofferverkettering ligt mijns inziens mede ten grondslag aan de onheuse bejegening die veel doorsnee gedupeerden nog steeds plegen te ondervinden van de zijde van politie en justitie of andere instanties (een verschijnsel dat binnen de victimologie bekend staat als secundaire victimisatie).³

In mijn visie wordt aan gedupeerden van misdrijven vanwege de nog steeds vigerende en onvoldoende als zodanig onderkende stereotiepe slachtofferbeelden en de daaraan gekoppelde rolverwachtingen zowel binnen het strafrecht als daarbuiten, bijvoorbeeld in het herstelrecht, nog veel te kort gedaan. Een belangrijke bijdrage die victimologisch onderzoek kan leveren aan de praktijk van slachtofferhulp en slachtofferzorg is de deconstructie van het traditionele slachtofferbeeld en een doorlichting van bestaande voorzieningen voor slachtoffers op de negatieve invloed ervan. Enkele implicaties van deze noodzakelijke herijking van het slachtofferbeleid voor de rechtspositie van gedupeerden zullen hier nader worden besproken waarbij ik me vooral zal richten op het in mijn ogen voor gedupeerden uiterst belangrijke strafproces.

Victim empowerment of burgerlijke partij

In Noord-Amerika en Zuid-Afrika is het concept slachtofferhulp vanwege de neerbuigende connotatie van liefdadigheid al tien jaar of meer geleden op de schop gegaan. Er wordt niet meer gesproken van *victim support* of *victim assistance* maar van *victim empowerment*. Deze nieuwe naamgeving probeert uitdrukking te geven aan een nieuwe opvatting over hoe gedupeerden moeten worden tegemoet getreden. De uitdrukkelijke doelstelling van het nieuwe aanbod is om de getroffen en aan te spreken op hun eigen kracht en aangeleerde hulpeloosheid te voorkomen. Het begrip *empowerment* neutraliseert als het ware de negatieve implicaties van het woord *victim*. Het begrip stelt de eigen autonomie, weerbaarheid en het groei-potentieel van de betrokkenen voorop. Het suggereert dat er niet slechts verticaal eenrichtingsverkeer is tussen aanbieder en ontvanger van hulp. De cliënt wordt in de geest van de positieve psychologie door een coach aangemoedigd voor zichzelf

3 Secundaire victimisatie wordt binnen de victimologie meestal geïnterpreteerd als een gevolg van het psychische verdedigingsmechanisme van 'blaming the victim' om het eigen geloof in een rechtvaardige wereld te kunnen behouden (Lerner 1980; Eisenberger 2003). Hoewel dit mechanisme zeker een rol kan spelen, zie ik de onheuse bejegening van slachtoffers van misdrijven maar ook bijvoorbeeld van medische fouten als een overreactie op slachtoffers die hen uit de hen toegewezen, lijdzame slachtofferrol proberen te breken. Dit verschijnsel verklaart mijns inziens ook het naoorlogse antisemitisme in landen als Polen en Nederland waar veel shoah-overlevers rechtsherstel eisten (Van Dijk, 2008).

op te komen en zijn/haar sterke kanten verder te ontwikkelen (Bonanno 2004). Binnen deze benadering past advisering over situationele misdaadpreventie en zelfbescherming ter voorkoming van herhaald slachtofferschap en de uitoefening van schadevergoedings- en spreekrechten binnen een gerechtelijke procedure.

Pavlich (2005) heeft erop gewezen dat het woordpaar *victim empowerment* etymologisch gezien een innerlijke tegenspraak bevat. De betrokkene wordt eerst een label van machteloosheid gegeven – namelijk door hem slachtoffer te noemen – en vervolgens worden hem hulpmiddelen aangereikt om hem weer krachtiger te doen worden. De door mij gegeven analyse van de christelijke grondslagen van het slachtofferbeeld, maakt deze kritiek des te treffender. Het begrip slachtoffer is een beladen term met de voor de betrokkenen ongunstige connotatie dat men zal afzien van gramschap, dat wil zeggen van een actieve rol in het strafproces. Europeanen zijn vaak sceptisch over uit de Verenigde Staten overgewaaid, nieuwe aanduidingen voor aloude verschijnselen die politiek meer correct worden gevonden (bijvoorbeeld *physically challenged* voor gehandicapt). In dit geval ben ik geneigd het Amerikaanse voorbeeld te volgen en ervoor te pleiten slachtoffers van zware geweldsmisdrijven voortaan als overlevers aan te merken. In de Verenigde Staten worden opvangthuizen voor door hun (ex)partners mishandelde vrouwen en andere vormen van slachtofferhulp steeds vaker *Survivor Agencies* genoemd. De woorden slachtoffer en hulpverlening worden dus niet meer gebezigd.⁴

Nadeel van het begrip overlevers is dat het suggereert dat de betrokkene aan de dood is ontsnapt. Dit is voor slachtoffers van minder ernstige misdrijven lang niet altijd het geval. Degenen die zijn geschaad door een vermogensdelict zouden daarom mijns inziens maar beter gedupeerden kunnen worden genoemd. Het is ironisch om vast te moeten stellen dat slachtoffers in de rechtstaal van de negentiende-eeuwse wetboeken van strafrecht nooit als slachtoffers zijn aangeduid. Om slachtoffers aan te duiden werden in België en Nederland de benamingen beledigde, benadeelde, gelaedeerde, burgerlijke of civiele partij gebezigd. Met deze benamingen werd tot uitdrukking gebracht dat het slachtoffer binnen het strafproces uitsluitend als houder van een civielrechtelijke schadeclaim een processuele positie toekwam. Gedupeerden hebben in het hervormde strafrecht van de meeste westerse landen sinds kort een eigen positie in het strafproces gekregen die los staat van hun eventuele schadeclaim en ze worden thans voor het eerst als slachtoffers aangeduid. Er is bijvoorbeeld in Nederland een wetsontwerp aanhangig dat ertoe strekt in een afzonderlijke titel in het wetboek voor strafproces alle slachtofferrechten onder te brengen (de zogenoemde Slachtoffertitel). Het valt vanuit het door mij ontwikkelde etiketteringsperspectief te betwijfelen of de nieuwerwetse opname van het begrip slachtoffer in de officiële rechtstaal nu wel zo gelukkig is. De vroeger in de Neder-

4 Het woord overlever is in het Nederlands ingeburgerd als naam voor joden die de Holocaust hebben overleefd (Holocaust-overlevers). Inmiddels wordt ook het begrip Holocaust in joodse kringen als politiek incorrect gezien en dit mijns inziens op goede gronden. Het begrip Holocaust betekent brandoffer en suggereert dat de genocide op de joden enigerlei zin heeft gehad. Om die reden wordt in Israël gepleit voor vervanging van het begrip Holocaust door Shoah, een begrip dat de van God verlaten zinledigheid van de jodenverdelging tot uitdrukking brengt (Kamins 2005).

landse rechtstaal gebezigde termen beledigde of benadeelde partij waren onbevredigend omdat ze uitsluitend verwezen naar een persoon met een schadeclaim naar burgerlijk recht. Deze termen negeerden dus de morele krenking die een misdrijf voor de direct getroffen en veroorzaakt en die binnen het strafproces moet worden erkend. Het begrip slachtoffer heeft echter, zoals gezegd, connotaties waarin veel gedupeerden die in het strafproces willen participeren, zich niet zullen herkennen. In het Engels acht ik het aspect van krenking in het begrip *wronged party* voortreffelijk verwoord. Eigenlijk moet ik toegeven dat de vroegere Oud-Nederlandse aanduiding 'beledigde partij' nog zo gek niet was omdat de associatie met economische schade hierbij niet sterk op de voorgrond staat. In het hedendaagse Nederlands heeft belediging echter een specifieke betekenis gekregen van krenking van iemands eer in plaats van krenking in algemene zin. In het kader van een modern strafproces waarin de gedupeerde een volwaardige positie heeft, zou wat mij betreft het beste kunnen worden gesproken van de burgerlijke partij, burgerlijk in de zin van de niet tot het Openbaar Ministerie behorende partij (vergelijkbaar met het Duitse begrip *Privatklage*). Het begrip slachtofferrechten bevat mijns inziens evenals *victim empowerment* een innerlijke tegenspraak en suggereert heimelijk dat die rechten per definitie altijd zeer beperkt zullen moeten blijven.

Het slachtoffer als procespartij

De officiële, klinische omschrijving van de psychische problemen waarmee veel slachtoffers te maken krijgen, is zoals bekend, in de psychiatrische diagnostiek ondergebracht bij de angststoornissen. Deze onderbrenging is geheel conform het stereotiepe christelijke slachtofferbeeld dat, zoals betoogd, passiviteit en hulpeloosheid benadrukt en gevoelens van woede moreel verwerpt en dus veronachtzaamt. In een kritische analyse van het PTSS-begrip betoogt Winkel (2007), in navolging van Ditton (Ditton 1999), dat de woede en vijandigheid van slachtoffers stelselmatig zijn verwaarloosd. Uit literatuuroverzichten blijkt dat PTSS waarschijnlijk zelfs sterker samenhangt met woedegevoelens en vijandigheid dan met angst of depressie. Winkel betoogt daarom dat therapieën effectiever kunnen worden indien meer aandacht zou worden besteed aan de woede van slachtoffers. Het beter leren omgaan met woede en vijandigheid zou als zelfstandige doelstelling van therapie moeten worden gezien. De herontdekking van de misdaadgerelateerde woede heeft tevens belangrijke implicaties voor de strafrechtspleging. In de discussie over de voors en tegens van actieve deelname van gedupeerden aan het proces wordt vaak gewezen op de risico's die gedupeerden lopen indien zij zich in het strafproces mengen. Deze beschermende houding sluit aan op het stereotype beeld van het slachtoffer als angstige en hulpbehoevende persoon. Een angstig en kwetsbaar slachtoffer kan maar beter niet worden blootgesteld aan de wellicht weinig zachtzinnige woordenstrijd tijdens een strafproces. Dit zou gemakkelijk kunnen leiden tot secundaire victimisatie. Voor een boze overlever ligt dit echter anders. De boze overlever is wellicht juist op zoek naar geschikte mogelijkheden om zijn woede op een maatschappelijk aanvaardbare wijze te kunnen uiten. Welke sociale plek is meer

geschikt voor het ventileren van de gerechtvaardigde woede van het slachtoffer jegens de dader dan het strafproces?

Sleutelwoord in de victimologische literatuur over de opvang en bejegening van gedupeerden door functionarissen van politie en justitie is 'erkenning'. In het Engels worden woorden gebruikt als *recognition*, *acknowledgment* en *validation*. Deze begrippen duiken op in vrijwel alle publicaties over het belang van slachtoffers bij door de overheid gecreëerde voorzieningen voor slachtoffers binnen of buiten het strafproces (Ten Boom et al. 2008). Onderzoek naar de betekenis van spreekrecht of schadevergoeding voor gedupeerden bevestigt keer op keer dat zij zich hierdoor 'erkend' voelen. Maar wat wordt onder deze erkenning nu eigenlijk precies verstaan? In welke hoedanigheid worden slachtoffers erkend of zouden ze willen worden erkend? De eerste hypothese is dat ze erkenning zoeken voor wat de dader hen heeft aangedaan, dat wil zeggen voor hun lijden. Men kan zich echter afvragen waarom aan erkenning juist hiervan zo veel behoefte zou bestaan. In het westerse slachtofferbeeld staat het lijden van de betrokkene voorop. Het is het wezenskenmerk van een slachtoffer. Ik veronderstel daarom dat het de gedupeerden niet schort aan erkenning voor hun lijden maar eerder aan erkenning van hun gerechtvaardigde woede jegens de dader. Het slachtoffer wil in de bejegening door de functionarissen bevestiging vinden voor zijn natuurlijke recht om woedend te zijn op de dader. De bejegening moet als het ware tot uitdrukking brengen dat de strafrechtspleging beseft dat door overheid en dader met het slachtoffer onderhandeld moet worden over de afkoop van zijn natuurlijke recht op wraak. Het slachtoffer is niet zielig en hulpeloos maar een geduchte partij waarmee men voor een goede afloop van het strafproces terdege rekening heeft te houden.

In conventionele interpretaties van de tragedie *Oresteia* wordt de oprichting van de rechtbank van Athene gezien als het begin van de rechtspleging als alternatief voor het wraakrecht. Men ziet hierbij over het hoofd dat in de tragedie zelf de Erinyen luid misbaar maken als Orestes wordt vrijgesproken voor de moord op zijn moeder en stiefvader. Zij eisen van Athene respect voor het eeuwenoude recht op wraak. Om hen te verzoenen, krijgen ze van Athene prompt een eigen tempel met erediens aangeboden. Pas als de Erinyen aldus passend zijn afgekocht kan, figuurlijk gesproken, de wraak worden overwonnen. Pas dan kunnen de Erinyen zich onder hun nieuwe naam Eumiden gaan inzetten voor *peace and reconciliation*. Met andere woorden, pas als de strafrechtspleging erkent en laat zien dat de wraakbehoefte in de procesgang en strafoplegging is geabsorbeerd, is er voor de gedupeerde ruimte om zijn woede los te laten en zich bij het oordeel van de rechter neer te leggen.

Het strafproces kan in deze visie pas ten volle recht doen aan de gedupeerden indien hun woede en wraakbehoefte weer als psychologische realiteit wordt erkend. In theorie en praktijk zou tevens erkend moeten worden dat het strafproces mede strekt ter sublimering van de wraakbehoefte van de overlever, dus tot omvorming van de wraak in een humane en maatschappelijk functionele bestraffing van de dader. Pas als dat weer openlijk als straffunctie wordt erkend, zal de gedupeerde niet langer worden gezien als een vreemde indringer in het strafproces die beleefdheidshalve enige minuten aan het woord moet worden gelaten. De uitvoering van

de slachtofferopvang en -zorg zal dan en ook alleen dan niet meer langer afhankelijk blijven van speciale slachtoffercursussen en/of de persoonlijke inzet van individuele functionarissen maar behoren tot de als zodanig door alle functionarissen erkende kerntaken van de strafrechtspleging.

Erkenning van de wraakabsorberende functie van het strafrecht zou ook een positieve uitwerking kunnen hebben op de bejegening door de politie. Blijkens recente studies bewaart een grote minderheid van slachtoffers van ernstige criminaliteit nog steeds geen goede herinnering aan hun eerste opvang door de politie (Van Dijk & Groenhuijsen 2007). De politie dient gedupeerden die aangifte komen doen, te bejegenen als vips, als mogelijke partijen in een toekomstig proces tegen de dader. Een adequate bejegening door de politie staat of valt in mijn visie met de juiste positionering van de gedupeerden in het strafproces. Eerst indien de gedupeerden worden erkend als serieuze partij in het proces, kan van politiemensen worden verwacht dat zij de aangevers werkelijk serieus nemen. De slachtofferopvang en bejegening moeten uitvloeisels zijn van de processuele machtspositie van de gedupeerden en niet van de welwillendheid van individuele functionarissen of humanitaire of pr-achtige overwegingen van het politiemangement.

Naar een volwaardig spreekrecht

Een van de belangrijkste *issues* in het actuele debat is de deelname van de gedupeerden aan het strafproces (Pemberton 2005; Daems 2007). Twintig jaar geleden heb ik mij in het kader van discussies over de Verklaring over de Rechten van Slachtoffers van de Verenigde Naties uit 1985 terughoudend opgesteld ten aanzien van uit de Verenigde Staten komende voorstellen voor actieve deelname van het slachtoffer aan het strafproces (Van Dijk 1980). Ik vermoed dat aan mijn vroegere afhoudende opstelling stereotype slachtofferbeelden onbewust debet zijn geweest. Thans zie ik de invoering van reële spreekrechten voor gedupeerden als een onmisbaar onderdeel van de *empowerment* van gedupeerden. In andere landen binnen en buiten Europa is reeds jaren ervaring opgedaan met zulke slachtofferrechten en er is daar niets gebleken van excessen of van verharding van de straffen onder invloed van verklaringen van slachtoffers (Erez & Rogers 1999). Dit geldt tevens voor de actieve betrokkenheid van gedupeerden in herstelrechtachtige procedures (Doak & O'Mahony 2006). In Finland wordt het slachtoffer aan het eind van elk strafproces door de rechter genood zijn visie op het misdrijf te geven. In een decennialange rechtspraktijk heeft dit nooit aanleiding gegeven tot problemen of discussie. In Duitsland komt het slachtoffer eveneens uitvoerig aan het woord, indien deze zich als mede-aanklager heeft opgegeven. Vooral bij rechtszaken tegen oorlogsmisdadigers schijnen de getuigenissen van de overlevers vaak belangrijke toegevoegde waarde te hebben gehad.

De tamelijk gunstige ervaringen die inmiddels met het spreekrecht in binnen- en buitenland zijn opgedaan sterken mij in de overtuiging dat deze optie in Nederland en België verder zou moeten worden uitgebreid. In België heeft het slachtoffer slechts spreekrecht in zijn hoedanigheid als burgerlijke partij. Het sprekersmandaat

van de burgerlijke partij is beperkt tot de civielrechtelijke schadeclaim. Zowel in België als andere landen waar men de rechtsfiguur van de burgerlijke partij kent, worden in de praktijk soms opmerkingen over de strafwaardigheid van de dader die los staan van de schadevergoedingsclaim toegestaan maar dit is een uitzondering die de regel bevestigt. Naar mijn mening moet het slachtoffer zich kunnen uitspreken over de strafzaak zelf. In Nederland is het sinds kort mogelijk voor slachtoffers van zware misdrijven om te spreken over de gevolgen die het misdrijf voor hen heeft gehad, geheel los van eventuele schadeclaims. Dit spreekrecht is evenals in Engeland strikt beperkt tot de gevolgen van het misdrijf (Rock 2004). Over de strafwaardigheid van de dader of de gewenste straf mag de spreker zich niet uitlaten. De beperking van het spreekrecht tot een uiteenzetting van de gevolgen lijkt mij om verschillende redenen onjuist. Het slachtoffer beschikt vooral bij misdrijven tegen de persoon ten eerste vaak over unieke informatie over de precieze toedracht van het gebeuren die voor de rechterlijke straftoemeting van groot belang kan zijn. Tot de gevolgen van het misdrijf behoren ten tweede de woede over het opzettelijke karakter van het misdrijf en de daarbij door de dader getoonde minachting, onmenselijkheid of wreedheid. Het slachtoffer moet dus vrijuit kunnen spreken over de verwijtbaarheid van de dader en zijn eigen verontwaardiging daarover. Indien het slachtoffer wordt toegestaan te spreken over de gevolgen inclusief de verwijtbaarheid van de dader, ligt het voor de hand dat hij of zij zich desgewenst tevens mag uitlaten over de op te leggen straf. De door de rechter op te leggen straf heeft immers in mijn visie mede ten doel om aan de gedupeerde genoegdoening te verschaffen voor het hem of haar aangedane onrecht.

Gevreesd moet worden dat het verbod te spreken over woedegevoelens over wat de dader hen heeft aangedaan en de daarop gebaseerde strafbehoefte, therapeutisch bezien zelfs averechtse, schadelijke effecten zou kunnen hebben. Het slachtoffer wordt bij de uitoefening van zijn spreekrecht gedwongen een essentieel onderdeel van zijn beleving van het misdrijf onvermeld te laten. De beoogde positieve effecten op het gevoel van eigenwaarde van de betrokkenen zouden hierdoor wel eens verzwakt kunnen worden of zelfs in hun tegendeel kunnen omslaan. Het is volgens de wetgever de bedoeling dat het slachtoffer zich na de uitvoering van zijn spreekrecht sterker voelt, zoals Sabine Dardenne dat deed na haar korte optreden in het proces tegen Dutroux (Dardenne 2004). Het beperkte spreekrecht lijkt me daarvoor een belemmering te zijn.

In de Nederlandse discussie in onder meer de Tweede en Eerste Kamer is vooral gewezen op het gevaar dat de advocaten van de rechter na een belastende getuigenis zullen eisen dat het slachtoffer als getuige wordt opgeroepen. In de praktijk schijnt dit nauwelijks voor te komen. Het risico erop lijkt me slechts een argument om de gedupeerden goed voor te lichten over de procedure en over het risico op eventuele tegenacties van de verdediging. Het is aan de slachtoffers zelf, die immers volwassen en autonome mensen zijn, om te beslissen of de voordelen van een onbeperkt getuigenis opwegen tegen eventuele risico's. Een deel van hen zal dit risico waarschijnlijk graag nemen. Een enkeling zal zich op een confrontatie met de dader en zijn verdediger zelfs verheugen. Deze slachtoffers dienen niet tegen zichzelf te worden

beschermd. Dat getuigt van een bevoogdende, zo niet betuttelende opstelling die mij ten aanzien van volwassen medeburgers ongepast voorkomt.

Ik vermoed dat het eigenlijke, onuitgesproken bezwaar tegen volledig spreekrecht overigens eerder ligt in de vrees voor 'emotionele toestanden' dan in bescherming van het slachtoffer tegen zichzelf. De tegenstanders vrezen dat de slachtoffers zich te buiten zullen gaan aan het uiten van verwensingen aan het adres van de dader en extreme strafeisen zullen stellen. Naar mijn overtuiging is er gezien de buitenlandse en Nederlandse ervaringen weinig aanleiding om te vrezen voor 'toestanden' als slachtoffers in de rechtszaal ongebreideld het woord mogen voeren.

Slachtoffers kunnen unieke informatie geven over de mate van schuld van de dader. Dat ze zich ook uitspreken over de strafmaat ligt wellicht buiten hun competentie maar indien zij daaraan behoefte hebben, zie ik geen reden hen dit te verbieden. Hun emotionele getuigenis kan zelfs een nuttig tegenwicht vormen tegen de verzoeken om clementie en het aanvoeren van verzachtende omstandigheden waarmee advocaten de rechters mild proberen te stemmen. Het spreekrecht zou in mijn visie het strafproces het karakter van een forum kunnen geven waarop het slachtoffer zich erkend kan voelen. Hierbij hoort dat het slachtoffer, evenals de dader in zijn laatste woord, binnen grenzen van betamelijkheid, kan zeggen wat hij of zij maar wil, inclusief een pittige mening over wat de dader hem heeft aangedaan en desgewenst een oordeel over de daarbij passende geachte straf. Het laatste woord is daarbij vanzelfsprekend aan de onafhankelijke rechter.

Naar een slachtoffervriendelijk herstelrecht

Elders ben ik uitvoerig ingegaan op de christelijke grondslagen van de beweging voor *restorative justice* (Van Dijk 2006; Van Dijk 2008a). In de Verenigde Staten en Canada zijn de eerste initiatieven genomen vanuit de doopsgezinde kerken (onder andere door Howard Zehr (1985). Allard en Northey (2004) zien in *restorative justice* een wederopleving van de christelijke, in casu protestantse moraal. Ook de Nederlandse criminoloog Bianchi beroept zich voor zijn voorstellen voor vervanging van het strafrecht door herstelrechtmatige ontmoetingen expliciet op de christelijke vergevingsmoraal. Door hem werd bovendien een rechtstreeks verband gelegd tussen het middeleeuwse asielrecht van christelijke kerken en invoering van herstelrecht als alternatief voor het strafrecht (Bianchi 1985). Inmiddels heeft ook de katholieke kerk openlijk steun uitgesproken voor de idealen van het herstelrecht. In 2000 gaven de Amerikaanse bisschoppen bijvoorbeeld een officiële verklaring uit over misdaad en strafrechtspleging waarin *restorative justice practices* uitdrukkelijk worden aangeprezen als een bij uitstek christelijke want op verzoening en heling gerichte reactie op criminaliteit.

In mijn ogen was het herstelrecht in zijn eerste verschijningsvormen doordeesemd van de al dan niet als zodanig geëxpliciteerde christelijke vergevingsmoraal en waren de eerste projecten onvoldoende gestoeld op victimologische kennis over de behoeften van reële slachtoffers, waaronder de behoefte van velen onder hen dat de dader voor zijn wangedrag wordt gestraft (Ten Boom et al. 2008; Reemtsma 1998). Zo heb

ik erop gewezen dat de Noorse criminoloog Christie weliswaar terecht kritiek heeft geleverd op het beeld van het 'ideale slachtoffer' – overigens zonder de christelijke signatuur hiervan te doorzien – maar dat zijn eigen pleidooien voor bemiddeling tussen dader en slachtoffer evenmin zijn gestoeld op onderzoek naar de behoeften van reële slachtoffers (Van Dijk 2006). Volgens Pavlich (2005) zouden gedupeerden in het kader van *restorative justice* projecten worden bewerkt '*to adopt a particular identity*': '*They should keep control of their emotions as far as possible, and never become abusive or revengefull (...). If possible, victims are encouraged to forgive*'. Acorn bekritiseert de onrealistische verwachtingen die pleitbezorgers als Bianchi hebben over de vergevingsgezindheid van gedupeerden en verwijt hen daarom sentimentalisme (Acorn 2004). Vergelijkbare kritieken vindt men bij Pemberton, Winkel & Groenhuijsen (2007) en Herman (2002; 2004).

Inmiddels lijkt het herstelrecht zich te ontwikkelen in een meer slachtoffervriendelijke richting. Er wordt zorgvuldiger omgesprongen met de belangen van de gedupeerden. In evaluatieonderzoek wordt meer en meer aandacht besteed aan de impact van de projecten op de gedupeerden (Strang 2002; 2004). De ontmoetingen tussen slachtoffers met hun daders in de Verenigde Staten zijn tegenwoordig uitdrukkelijk niet meer gericht op het bereiken van een verzoening zoals in de eerste fase nog wel het geval was. Waar eerst nog gesproken werd van *victim-offender reconciliation conferences*, werd de benaming daarna *victim-sensitive victim-offender mediation* en ten slotte *victim sensitive offender dialogues* (Umbreit, Bradshaw & Coates 2004). De ontmoetingen van overlevers met daders in gevangenissen staan inmiddels ver af van het oorspronkelijke ideaal van herstelrecht als alternatief voor het strafrecht. Het gaat om een kwalitatief zeer belangrijke aanvulling op de strafrechtspleging maar niet om het Grote Alternatief hiervoor (Groenhuijsen 2008). Het slachtoffer krijgt in de thans lopende projecten volop de gelegenheid zich te laten horen en de dader in een confronterend gesprek rekenschap te laten afleggen voor zijn daden (Strang 2002). Hierbij vallen soms, tot schrik van de bemiddelaars, harde woorden (Lemonne, Van Camp & Vanfraechem 2007). Het herstelrecht is in zijn toepassingen allengs slachtoffergericht en daarmee qua doelstellingen realistischer geworden (Shapland et al. 2007).

In België is inmiddels meer praktische ervaring opgedaan met herstelrechtachtige hervormingen dan in Nederland. Mogelijkerwijze heeft hierbij een rol gespeeld dat het herstelrecht in België op een wat minder ambitieuze en dogmatische wijze is gepresenteerd dan in Nederland. Zo heeft de universiteit Leuven een voortrekkersrol gespeeld in herstelrechtachtige interventies in gevangenissen voor langgestraften. In Nederland is in die periode door de voortrekkers van het project Strafrechtelijke dading gepleit voor een regeling waarbij zaken door het Openbaar Ministerie onherroepelijk werden overgedragen aan een bemiddelaar. Ongeacht de afloop van de bemiddeling zou de desbetreffende zaak vervolgens nimmer meer kunnen worden vervolgd. Deze experimenten met bemiddeling als alternatieve afdoening werden gezien als begin van uitvoering van het abolitionistische programma. Bemiddeling werd, anders gezegd, gepresenteerd als de langverwachte eerste stap op weg naar afschaffing van het strafrecht. Deze radicale ideologische strekking heeft, lijkt

het, de Nederlandse wetgevers en bestuurders kopschuw gemaakt en de ontwikkeling van herstelrechtachtige elementen in de Nederlandse rechtspraktijk vertraagd. In enkele staten van de VS, waaronder Ohio en Texas, vinden *victim-sensitive-victim offender meetings* in gevallen van zware criminaliteit reeds op zeer grote schaal plaats. Overlevers die eraan deelnamen, lijken over het algemeen de ontmoeting als zeer positief te hebben ervaren (Umbreit et al. 1999). Daders zijn vaak de laatsten die vermoorde geliefden nog hebben gesproken en kunnen hierover waardevolle informatie verstrekken. Een van de zonen van Gerrit Heijn heeft bijvoorbeeld tijdens het gesprek met de moordenaar van zijn vader vernomen met hoeveel trots zijn vader op zijn laatste dag over hem heeft gesproken (Verburg 2006). Overlevers ervaren het vaak ook als waardevol dat zij de daders nog eens persoonlijk kunnen inprenten wat zij hen en hun familie hebben aangedaan. Soms ook leiden de ontmoetingen tot het tonen van berouw door de dader op een wijze die als oprecht wordt ervaren door de overlever. Dit kan voor de getroffen en van grote waarde zijn. In een minderheid van de ontmoetingen brengt dit de overlever ertoe vergeving te schenken aan de dader en komt zelfs een soort verzoening tot stand.

De positie van de benadeelde in België en Nederland

In recente jaren zijn in België de rechten van het slachtoffer bij de opsporing en vervolging, mede naar aanleiding van de affaire Dutroux, verder versterkt. In België heeft het slachtoffer nu de mogelijkheid de vervolgingsbeslissing en het gerechtelijke vooronderzoek rechtstreeks te beïnvloeden, bijvoorbeeld door aan te dringen op verder vooronderzoek. Dit recht komt toe aan een breed gedefinieerde groep van betrokkenen. In Nederland bestaat die mogelijkheid om de vervolgingsbeslissingen rechtstreeks te beïnvloeden niet. In plaats daarvan kunnen gedupeerden bij het Gerechtshof bezwaar maken tegen een besluit tot seponering. De procedurele positie van het slachtoffer bij zo'n beklag is enkele jaren geleden enigermate versterkt maar veel ruimte voor eigen actie is er niet. Veruit de meerderheid van de verzoeken wordt afgewezen. De Belgische oplossing doet, dunkt me, meer recht aan de gewenste procesautonomie van de gedupeerde. Deze kan zichzelf actief met de besluitvorming bemoeien. Het Nederlandse model is meer bevoogdend: wijze mannen en vrouwen die hiervoor hebben gestudeerd, zullen over uw belangen oordelen. Een evaluatief oordeel over de twee modellen vergt uiteraard nauwkeurig empirisch onderzoek. De zelfgenoegzaamheid waarvan Nederlandse commentatoren blijken te geven, lijkt me vooralsnog misplaatst (Van Strien 1999).

In België is zoals gezegd ontegenzeggelijk meer ervaring opgedaan en vooruitgang geboekt met de bemiddeling tussen dader en slachtoffer binnen en buiten het kader van de strafrechtspleging. Bemiddeling in kleinere zaken bij wijze van alternatieve afdoening is in 1994 bij wet geregeld. In 2005 werd wettelijk geregeld dat slachtoffers en daders in alle fasen van de afdoening van de zaak een bemiddelingsgesprek met de dader kunnen hebben. Het eventuele resultaat daarvan kan aan de rechter in de desbetreffende zaak worden voorgelegd die is gehouden er rekening mee te

houden in zijn vonnis. Met ontmoetingen tussen daders van zware misdrijven met hun slachtoffers in de gevangenis is in België reeds vele jaren ervaring opgedaan.

Als belangrijkste doorbraken in de Nederlandse situatie zie ik de recente invoering van de schriftelijke slachtofferverklaring en het spreekrecht voor slachtoffers van zware misdrijven binnen het strafproces. De eerste ervaringen zijn niet ongunstig. Vooral de schriftelijke verklaring heeft een hoge vlucht genomen (Leferink & Vos 2007). Het zijn er reeds duizenden per jaar. Naar mijn smaak is de voorbereiding van de slachtofferparticipatie echter soms te bevoogdend. De medewerker slachtofferhulp houdt als het ware de hand van het slachtoffer vast bij het opschrijven van de verklaring. Dit leidt tot clichématige formuleringen waarvan de rechtspraak er al zo velen kent. Er worden dan voorgekookte statements voorgelezen die weinig authentiek en persoonlijk zijn. Een mooi voorbeeld van hoe het ook kan was de verklaring die de moeder van Theo van Gogh aflegde tijdens het proces tegen zijn moordenaar. Ze sprak ingetogen maar bijtend. Ze noemde Mohammed een 'loser die een moord heeft gepleegd'. Hem wachten, zo besloot ze honend, zoals de martelarencultus belooft, niet het paradijs en al helemaal geen 72 maagden. Hij zou, integendeel, de rest van zijn leven eenzaam in een cel verblijven. Met deze verklaring ging zij mijns inziens buiten de grenzen van het beperkte spreekrecht. Gelukkig heeft de rechter haar die ruimte geboden.

In België heeft zoals gezegd het slachtoffer de mogelijkheid als burgerlijke partij invloed uit te oefenen op de vervolgingsbeslissing en tevens om zich te voegen in het strafproces met civiele claims tegen de dader. Dogmatisch bezien kan de burgerlijke partij zich niet uitlaten over de schuld en de verdiende straf van de dader. In de rechtspraak schijnt dit wel te worden toegelaten maar in het Napoleontische recht wordt de gedupeerde formeel uitsluitend erkend als indiener van een civiel-rechtelijke claim. In dit opzicht loopt België meer in de pas met Frankrijk en andere Zuid Europese landen dan met Angelsaksische landen en sinds 2004 met Nederland. Theoretisch bezien lijkt de positie van de gedupeerde als civiele partij mij minder gunstig dan die in Nederland maar ook hierover kan slechts empirisch onderzoek uitsluitsel geven. Een voor de hand liggende stap voor de Belgische wetgever lijkt mij een grondige studie naar de praktijk van de civiele voeging als middel om de gedupeerde aan het woord te laten tijdens de rechtszaak en aldus erkenning te bieden als beledigde partij.

De slachtoffers worden thans in België secuur geïnformeerd over elke voorgenomen vervroegde invrijheidstelling en in de gelegenheid gesteld suggesties te doen voor de oplegging van voorwaarden. De rechtspositie van de slachtoffers bij de strafuitvoering is in België superieur aan die in Nederland. In Nederland is men nog niet verder gekomen dan de toezegging dat slachtoffers van zeer zware misdrijven beperkte informatie zullen ontvangen over de komende invrijheidstelling. Een wetsvoorstel hierover is reeds enige tijd geleden ingediend. In Nederland lijkt men er vooralsnog toe te neigen de privacy van de dader belangrijker te achten dan bescherming van belangen van de slachtoffers. In België is mede onder invloed van de affaire Dutroux de balans verschoven ten faveure van de slachtofferbelangen.

In België is een omvattende meerjarige evaluatie uitgevoerd naar slachtofferbeleid (Lemonne, Van Camp & Vanfraechem 2007). Het bestond uit documentenanalyses en open gesprekken met sleutelfiguren bij de betrokken diensten en een veertigtal gedupeerden van misdrijven en verkeersongelukken. De auteurs trekken zelf geen scherpe conclusies maar uit de interviews blijkt dat er bij politie en justitie net als in Nederland nog forse weerstanden bestaan tegen de uitvoering van het nieuwe slachtofferbeleid. Na lezing van het Belgische evaluatierapport bleef bij mij de indruk achter dat de effectiviteit van de beoogde ondersteuning en hulp nog sterk afhangt van de persoonlijke inzet van individuele functionarissen. De institutionalisering van de slachtofferzorg, onthaalbejegening en hulp lijkt me ook daar nog allerm minst voltooid.

In Nederland is een algemeen evaluatieonderzoek uitgevoerd naar het slachtofferbeleid door middel van een enquête van grote steekproeven van slachtoffers. Politie en justitie krijgen van de gedupeerden een zesje voor de kwaliteit van hun activiteiten en slachtofferhulp een 6,5 (Koolen et al. 2005). Deze uitkomst lijkt me *grosso modo* identiek aan het op kwalitatief onderzoek gebaseerde eindoordeel in België. Mijn persoonlijke oordeel is dat de betrokken Nederlandse bewindspersonen en ambtenaren op dit voor de burger belangrijke beleidsterrein blijk geven van wat minister-president Balkenende ooit een jammerlijke 'zesjes-mentaliteit' heeft genoemd. Uit recent onderzoek is bijvoorbeeld gebleken dat de preventie van herhaald slachtofferschap beneden de maat is (Van Haaf et al. 2008) en dat Slachtofferhulp Nederland wegens inadequate doorverwijzing door de politie veel slachtoffers die vanuit psychologisch opzicht een risicogroep vormen, nooit bereikt (Winkel et al. 2006).

Het generaliserend eindoordeel over de relatieve verdiensten van het Belgische en Nederlandse slachtofferbeleid is moeilijk te geven. In België hebben de slachtoffers in sommige opzichten meer procedurele rechten om voor hun belangen op te komen (hun rol in het vooronderzoek, de bemiddeling, en de consultatie bij vrijlating). In Nederland lijkt de dienstverlening aan slachtoffers beter geregeld (de incasso van schadevergoedingen, het landelijke netwerk van slachtofferhulp). Er is de afgelopen twintig jaar tussen het Nederlandse en Belgische strafrecht op dit gebied eerder divergentie opgetreden dan convergentie. Dit is een opmerkelijke trend want hoewel de tijd van Beneluxverdragen ter harmonisering van strafrechtelijke wetgeving voorbij mag zijn, er is inmiddels wel Europese wetgeving, ook met betrekking tot slachtoffers van misdrijven (Kaderbesluit van 2001). Voldoen Nederland en België aan deze voor alle lidstaten dwingende kaderwetgeving? Mijns inziens zeker niet op alle punten. Het recht om te worden gehoord bijvoorbeeld, is in België sterk gelimiteerd vanwege de dogmatische koppeling aan civielrechtelijke claims van de burgerlijke partij en in Nederland door de beperking van het spreekrecht over de gevolgen van het misdrijf. In Nederland lijkt mij ook de voorlichting aan gedupeerden over voorwaardelijke vrijlating van de dader beneden Europees peil. Gezien de evidente uitdagingen waarvoor de Nederlandse en Belgische overheden op dit beleidsterrein staan, zou het nuttig zijn een gezamenlijk, vergelijkend onderzoek

uit te voeren naar de effectiviteit van het huidige beleid vanuit het perspectief van gedupeerden. Beide landen kunnen nog veel van elkaar leren.⁵

De komende emancipatie van het slachtoffer

In de voetsporen van de filosoof Nietzsche hebben verschillende commentatoren kritiek geleverd op de taboeïsering van de wraakzucht in de christelijke, westerse cultuur. De onderdrukte wraakimpulsen zouden in het onbewuste voortwoekeren en de voedingsbodem vormen voor politiek extremisme (Jacoby 1983; Van Stokkom 2003; Frijda 1993; Miller 2006). Het zou volgens hen daarom beter zijn voor de uiting van deze gevoelens enige ruimte te bieden binnen het straf- of herstelrecht. Ook de criminoloog Strang pleit ervoor om gedupeerden binnen procedures voor herstelrecht ruimte te bieden om uiting te geven aan hun *'feelings of anger, fear and outrage as well as their desire for the offender to be hurt as much as they have been hurt'* (Strang 2004). Het zou in onze visie inderdaad heilzaam zijn zowel voor de gedupeerden zelf als voor de maatschappij in den brede indien er intelligente ventielen zouden worden gecreëerd voor een gecontroleerde expressie van wraakzucht. Volgens de socioloog Norbert Elias kunnen moderne samenlevingen het zich vanwege de hoge mate van sociale integratie en zelfcontrole in toenemende mate veroorloven om het geweldsmonopolie wat minder strikt te handhaven. Hij spreekt in dit verband van de mogelijkheid en wenselijkheid van *'controlled decontrolling of controls'*, ongeveer te vertalen als het op een beheerste manier loslaten van beheersingssystemen. De hier bepleite invoering van meer slachtofferrechten, zoals het onbeperkt spreekrecht in de strafrechtelijke procedure, zou daar een voorbeeld van kunnen zijn.

De terechtzitting is zoals ooit door Hoefnagels (1977) beschreven, een ritueel gebeuren. Volgens René Girard vervullen rituelen essentiële psychohygiënische en sociale functies die onvoldoende worden beseft (Kaptein & Tijmes 1987). In een beschouwing over het wezen van genoegdoening voor gedupeerden wijst Cleiren erop dat het bieden van genoegdoening een rituele aankleding behoeft (Cleiren 2003). Het strafproces lijkt de geëigende plaats om gedupeerden op een effectieve, rituele wijze genoegdoening en erkenning te geven. Door de gedupeerde *voice* te geven binnen het strafproces kunnen de sacrificiële trekken ervan wellicht zowel voor het slachtoffer zelf als voor de dader worden verzwakt.

- 5 Uitwisseling tussen Nederland en Vlaanderen zou overigens aanzienlijk worden bevorderd indien overeenstemming werd bereikt over de te hanteren terminologie. Zelfs hierin zijn de buurlanden uit elkaar gegroeid. In België onderscheidt men het slachtofferonthaal door justitie van de slachtofferbejegening door de politie. In Nederland worden deze beide taken aangeduid als slachtofferzorg ter onderscheiding van slachtofferhulp (emotionele en praktische ondersteuning). Dit woordgebruik heeft mijn voorkeur. Bejegening is een begrip dat slaat op houding en gedrag van alle betrokken functionarissen en niet slechts op die van de politie. Het begrip onthaal heeft in het Noord-Nederlands bovendien de connotatie van een Bourgondische maaltijd. Het is waarschijnlijk een vertaling van het Franse begrip *accueil*. Persoonlijk lijkt het begrip slachtofferzorg van het Openbaar Ministerie me passender dan slachtofferonthaal omdat het Openbaar Ministerie meer taken heeft dan het bieden van een goede ontvangst.

Hoewel we een kritische analyse hebben gegeven van de uitwerking van de christelijke waarden van lijdelijkheid en vergevingsgezindheid op de houding van westerlingen jegens gedupeerden van misdrijven, is voor ons het ideaalbeeld niet de wrekende gerechtigheid uit naam van het slachtoffer. Ons ideaal is niet de gramstorige man of vrouw uit de filmcultuur die zijn belagers hun wandaden op een zo vernerdend mogelijke wijze betaald zet. Ons ideaalbeeld is dus evenmin een burgerlijke partij die in het strafproces ter genoegdoening om oplegging van extreem zware straffen vraagt. Het is zeer de vraag of zij daar werkelijk de rest van hun leven met voldoening op zullen kunnen terugkijken. Oplegging van een draconische straf zou voor hen wel eens een schijnoverwinning kunnen blijken te zijn. Er zijn voor activistische gedupeerden andere, betere opties. De gedupeerde kan allereerst actief deelnemen aan de vervolging van de dader en daarbij ook een persoonlijk oordeel geven over de dader en de aan hem op te leggen straf. Deze deelname kan de gedupeerde helpen zijn of haar gevoel voor eigenwaarde te herwinnen. De buitenlandse ervaringen hebben geleerd dat deze actieve deelname op zichzelf niet hoeft te leiden tot zwaardere straffen. Essentieel voor de gedupeerde is wel dat de dader door de rechter wordt verplicht de schade daadwerkelijk te vergoeden. Het is heel goed denkbaar dat deze verplichting de rechter soms zal doen besluiten tot de oplegging van een minder zware straf. Ook na de strafoplegging is er nog een belangrijke rol voor de strafrechtspleging weggelegd. Deelname aan door de overheid gearrangeerde ontmoetingen met de dader kan voor slachtoffers van zware misdrijven belangrijke toegevoegde waarde hebben. Deze ontmoetingen kunnen leiden tot beter wederzijds begrip tussen dader en overlever en soms zelfs tot de uitwisseling van gevoelens van berouw en vergeving. Wie samen met de dader die weg kan afgaan, mag zichzelf gelukkig prijzen want er zijn aanwijzingen dat een verzoening met de dader gedupeerden kan helpen bij de verwerking van de gevolgen van hun victimisatie en de ontwikkeling van blijvend psychisch letsel kan tegengaan (Umbreit 1989; Strang & Sherman 2004; Strang 2004; Angel 2006). Indien berouw, boetedoening, vergeving en verzoening haalbaar zijn, lijkt dat het ideale traject.

Dit mag ons echter niet doen vergeten dat in veel, zo niet de meeste gevallen, de dader niet in staat of bereid is oprecht berouw te voelen. Veel daders minachten hun slachtoffers of haten hen vanwege hun contrasterende morele superioriteit. De Nederlandse bevolking is in 2008 geconfronteerd met het verhaal van een jongen die er van verdacht wordt een meisje dat tijdens een vrijpartij buiten bewustzijn raakte in zee te hebben gedumpt. Als zeer schokkend is ervaren de minachtende, respectloze wijze waarop hij over het slachtoffer sprak. Zoals een Joodse commentator ooit zei: 'De Duitsers kunnen ons de Holocaust niet vergeven'. Het dadertype dat uit ressentiment met openlijke haat over de door hen gedupeerde spreekt, is minder uitzonderlijk dan wordt gemeend. Als defensiemechanisme van de dader is zo'n reactie psychologisch zelfs goed te begrijpen. In zulke gevallen is voor de gedupeerden verzoening met de dader geen zinvolle doelstelling. Voor beide partijen zou daarvoor een lange weg moeten worden afgelegd met een onzekere uitkomst. Beter dan hiernaar te streven, zou de gedupeerde/nabestaande moeten proberen om buiten en binnen de rechtszaal zo goed mogelijk voor zichzelf op te komen om zo zijn/haar gevoel voor eigenwaarde te herwinnen. Het einddoel zou niet moeten zijn om

de dader te vergeven maar, integendeel, om hem en het door hem gepleegde misdrijf zo goed mogelijk te vergeten, een onbelangrijke positie te geven in het eigen levensverhaal. Voor veel gedupeerden is het psychologisch haalbaar om het gebeuren zin te geven door er inspiratie uit te putten voor een bewuster en geestelijk rijker leven. De dader verdwijnt daarbij naar de achtergrond. Ook op deze manier kan het verstoorde machtsverwicht tussen dader en gedupeerde worden hersteld. De dader is immers voor de gedupeerde dan een volmaakt onbelangrijke figuur geworden. Een dergelijke beëindiging is, dunkt me, vanuit het gezichtspunt van de gedupeerde goed genoeg.

De westerse strafrechtspleging was omstreeks 1970 nagenoeg geheel slachtofferloos gemaakt. Ik zie die stand van zaken, zoals betoogd, als het noodzakelijke eindresultaat van de etikettering van gedupeerden tot slachtoffers in de schaduw van de Christusfiguur. Het christelijke strafproces was daarmee de tegenpool geworden van het strafproces volgens het klassieke Islamitisch recht waarbinnen het slachtoffer een centrale plaats inneemt. Waar in het Islamitische recht de gedupeerden het proces in belangrijke mate zijn blijven beheersen, waren zij in het westerse recht gaandeweg totaal rechteloos gemaakt. Voor de toekomst zie ik als wenkend perspectief een wederzijdse kruisbestuiving tussen christelijk en islamitisch strafprocesrecht wat betreft de positie van de gedupeerde partij. In het islamitische strafrecht is het de verantwoordelijkheid van de gedupeerden van geweldmisdrijven om het strafgeding aanhangig te maken en het bewijs te leveren van de schuld van de dader. Vervolgens kunnen zij dan eisen dat het beginsel tand om tand wordt toegepast. Er zitten verschillende elementen in dit stelsel die dringend om hervorming vragen. Het past niet meer in de huidige tijd van omvangrijke staatsapparaten op velerlei gebied om de gedupeerden van misdrijven zelf te laten optreden als aanklager en vervolger. Dit dient primair de verantwoordelijkheid te zijn van de staat. Er zijn meer archaïsche trekken in de sharia zoals de voorkeur voor fysieke straffen in plaats van boetes en de ongelijke behandeling van man en vrouw (het zoengeld voor een vermoorde vrouw ligt veel lager dan voor een vermoorde man). Het Arabische strafrecht behoeft een ingrijpende moderniseringsslag. Maar omgekeerd, kan de sterkere procedurele positie van de gedupeerde in het Arabische strafrecht aan het westerse strafrecht ten voorbeeld worden gesteld. De uitgangspositie van de gedupeerde is in de sharia aanzienlijk sterker dan in het westerse recht. De gedupeerde is niet afhankelijk van de goedwillendheid van de functionarissen maar beschikt over aanzienlijke eigen procedurele macht. Gedupeerden die vinden dat zij buiten het proces reeds voldoende genoegdoening hebben gekregen, kunnen bijvoorbeeld op elk gewenst moment het strafproces afbreken. Dit biedt slachtoffers een sterke onderhandelingspositie jegens zowel de dader als de staat. In de islamitische traditie is de gedupeerde geen beklagenswaardige figuur die steun, hulp en zorg behoeft maar een geduchte rechtspartij waarmee alle bij het strafrecht betrokken personen terdege rekening hebben te houden. In Iran bestaat in elk districts-kantoor van het Openbaar Ministerie een bemiddelingsbureau waardoor meer zaken worden afgedaan dan via een formeel strafproces (Rahami 2007). De islamitische grondhouding ten aanzien van de gedupeerde is er een van respect voor de met het natuurlijke wraakrecht beklede, gedupeerde partij. Het zou goed zijn als iets

van die respectvolle grondhouding in het westerse strafrecht zou kunnen terugkomen. Te verwachten is dat slachtoffers en daders met een Islamitische achtergrond zich dan ook beter in de cultuur van het westerse strafrecht zouden herkennen. Dat lijkt me een bijkomend voordeel voor samenlevingen waarin personen met een islamitische achtergrond zowel van de daders als de slachtoffers een steeds groter aandeel vormen (Korf & Bovenkerk 2007).

Stapje bij stapje wordt in het strafrecht de positie van het slachtoffer in ere hersteld. De gewenste eindsituatie is nog lang niet bereikt en hoe deze er precies zal uitzien valt op dit moment ook nog niet goed te bepalen. Een mengvorm die elementen bevat van het christelijke en Islamitische gedachtegoed lijkt mij wenselijk. In het strafproces van de toekomst zullen de gedupeerden, overlevers of nabestaanden uitgebreid aan het woord komen. De verantwoordelijkheid voor de opsporing en vervolging zullen bij de overheid blijven liggen maar de officier van justitie zal niet meer heer en meester zijn van het strafrechtelijke geding. Hoe dan ook, alles wijst erop dat de gedupeerden een allengs sterkere positie in het strafproces zullen krijgen. Het slachtoffer van de toekomst zal zich steeds minder hulpbehoevend opstellen. Hij zal geen moeizame zoektocht hoeven te beginnen naar informatie of hulp. Hij zal een eigenstandige positie bezitten in het strafproces en van daaruit op eigen kracht genoegdoening proberen te krijgen voor grieven en claims. Het strafrecht staat aan de vooravond van veel radicalere democratische hervormingen dan tot nu toe zijn doorgevoerd. De emancipatie van het slachtoffer tot volwaardige procespartij is nog maar net begonnen.

Literatuur

- Acorn, A. (2004) *Compulsory Compassion; A Critique of Restorative Justice*. Vancouver: UBC-Press.
- Allard, P. & W. Northey (2004) Christianity: The Rediscovery of Restorative Justice, in: *The Spiritual Roots of Restorative Justice*. New York: SUNY, Series in Religious Studies, State University of New York Press.
- Angel, C.M. (2006) *Crime victims meet their offenders: testing the impact of restorative justice conferences on victims' post-traumatic stress symptoms*. Ann Arbor, MI: Proquest Information and Learning company.
- Bianchi, H. (1985) *Gerechtigheid als vrijplaats. De terugkeer van het slachtoffer in het recht*.
- Bonanno, G.A. (2004) Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely adverse events? *American Psychologist*, 59, 20-28.
- Boom, A. ten, K.F. Kuypers & M.H. Moene (2008) *Behoeften van slachtoffers van delicten; een systematische literatuurstudie naar behoeften zoals door slachtoffers zelf geuit*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Christie, N. (1986) The Ideal Victim, in: E. Fattah (ed.), *From Crime Policy to Victim Policy*. Hampshire: MacMillan.
- Cleiren, C.P.M. (2003) *Het opstandige slachtoffer. Genoegdoening aan slachtoffers in het strafrecht*. Praeadvies Nederlandse Juristen Vereniging 2003, deel 1, Deventer: Kluwer.
- Cole, A.M. (2006) *The Cult of True Victimhood, From The War on Welfare to the War on Terrorism*. Stanford: Stanford University Press.

- Daems, T. (2007) De slachtofferdimensie van herstelgerichte interventies.een sluimerende therapeutisering? *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 7(1), 7-21.
- Dardenne, S. (2004) *Ik was twaalf en ik fietste naar school*. Amsterdam: Truth and Dare.
- Dijk, J.J.M. van (1989) Victim Rights: A Right to Better Services or A Right to Active Participation, in: J. van Dijk et al. (Eds.), *Criminal Law in Action*. Arnhem: Gouda Quint.
- Dijk, J.J.M. van (1994) *Who is Afraid of the Crime Victim?* Keynote lecture at the VIIth International Symposium of the World Society of Victimology in Adelaide, 21-26 August.
- Dijk, J.J.M. van (2006) *The Mark of Abel; Reflections on the social labelling of victims of crime*, inaugural lecture delivered on November 2, 2006 at the University of Tilburg on the occasion of the official acception of the Pieter van Vollenhoven Chair in Victimology, Human Security and Safety, <www.tilburg.edu/intervict>.
- Dijk, J.J.M. van & M.S. Groenhuijsen (2007) Benchmarking victim policies in the framework of European Union Law, in: S. Walklate (Ed.), *Handbook of Victims and Victimology*. Devon: Willan Publishing.
- Dijk, J.J.M. van (2008a) *Slachtoffers als zondebokken*. Apeldoorn/Antwerpen: Maklu.
- Dijk, J.J.M. van (2008b) In the Shadow of Christ, On the Use of the Word Victim for Those Affected by Crime. *Journal of Ethics of Criminal Law/Fletscher Symposium, first issue 2008*.
- Ditton, J. et al. (1999) Reactions to Victimisation: Why Has Anger Been Ignored? *Crime Prevention and Community Safety: An International Journal*, 1(3), 37-54.
- Doak, J. & D. O'Mahony (2006) The Vengefull Victim? Assessing the Attitudes of Victims Participating in Restorative Youth Conferences. *International Review of Victimology*, 13(2), 157-177.
- Eisenberger, H.M. (2003) Victim Blaming, in: L. Moriarty (ed.), *Controversies in Victimology*. Cincinnati: Anderson.
- Erez, E. & L. Rogers (1999) Victim Impact Statements and Sentencing Outcomes and Processes. The Perspectives of Legal Professions. *British Journal of Criminology*, 39, 216-239.
- Erez, E. (1999) Who is Afraid of the Big Bad Victim, Victim Impact Statements as Victim Empowerment and Enhancement of Justice. *Criminal Law Review*, 545-556.
- Erez, E. (2000) Integrating a Victim Perspective in Criminal Justice Through Victim Impact Statements, in: A. Crawford and J. Goodey (Eds.), *Integrating a Victim Perspective within Criminal Justice*. Aldershot: Ashgate.
- Fleming, Chr. (2004) *Rene Girard, Violence and Mimesis*. Cambridge: Polity Press.
- Fletscher, G. (2007) *The Grammar of Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Frijda, N. (1993) *De psychologie heeft zin*. Amsterdam: Prometheus.
- Girard, R. (1977) *Violence and the Sacred*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
- Girard, R. (1986) *The Scapegoat*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
- Girard, R. (2001) *I See Satan Fall Like Lightning*. New York: Orbis Books.
- Groenhuijsen, M. (1999) Victims' Rights in the Criminal Justice system: A Call for a More Comprehensive Implementation Theory, in: J. van Dijk et al. (Eds.), *Caring for Crime Victims*. New York: Criminal Justice Press.
- Groenhuijsen, M. (2008) Slachtoffers van misdrijven in het recht en in de victimologie. Verslag van een intellectuele zoektocht. *Delikt en Delinkwent*, 38(2), 105-200.
- Haaf, J. van, J.A. de Muijnck, M.Y. Bruinsma & M. Kunst (2008) *Herhaald Slachtofferschap; Evaluatie van het project herhaald slachtofferschap*. Tilburg: IVA/Intervict.
- Hall, A. & M. Leidig (2006) *Natascha Kampusch: het meisje in de kelder*. Vianen: The House of Books.
- Herman, S. (1998) Viewing restorative Justice through victims eyes. *Community Corrections*, report 6, Sep/Oct. 83-84.

- Herman, S. (2003) Is Restorative Justice Possible Without a Parallel System for Victims? In: H. Zehr & B. Toews (Eds.), *Critical Issues in Restorative Justice*. Monsey, New York and Cullompton, Devon, UK: Criminal Justice Press and Willan Publishing.
- Hoefnagels, P. (1977) *Rituelen ter terechtzitting: een voorstudie van emoties, attitudes en interacties tijdens het strafproces ter terechtzitting om te komen tot een methode van procesvoering*. Deventer: Kluwer.
- Jacoby, S. (1983) *Wild Justice. The Evolution of Revenge*. New York: Harper & Row.
- Janssen, P.E.L (1991) *Geweld als oorsprong van de samenleving. Over de cultuurtheorie van René Girard*. Helmond: Dissertatiedrukkerij (diss. VU).
- Kamins, T.L. (2005) Lets get rid of the word 'Holocaust'. Zie <<http://web.israelinsider.com/views/5567.htm>>.
- Kaptein, R. & P. Tijmes (1987) *De ander als model en obstakel. Een inleiding in het werk van René Girard*. Kampen: Kok Agora.
- Koolen, I., M. van der Heide, & A. Ziegelaar (2005) *Tevredenheid van slachtoffers van misdrijven met de slachtofferzorg*. Leiden: Research voor Beleid.
- Korf, D.J. & F. Bovenkerk (2007) *Dubbel de klos. Slachtofferschap van criminaliteit onder etnische minderheden*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Lascaris, A. (1993) *Het soevereine slachtoffer, Een theologisch essay over geweld en onderdrukking*. Baarn: Ten Have.
- Leferink, S.B.L. & K.H. Vos (2007) *Spreekrecht en schriftelijke slachtofferverklaring: recht of kans? Een onderzoek naar het Victim Impact Statement in de praktijk van het Nederlandse strafrecht*. Slachtofferhulp Nederland.
- Lemonne, A., T. van Camp & I. Vanfraechem (2007) *Onderzoek met betrekking tot de evaluatie van de voorzieningen ten behoeve van slachtoffers van inbreuken, Eindrapport*. Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie.
- Lerner, M.J. (1980) *The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion*. New York: Plenum Press.
- Miller, W.I (2006) *Eye for an Eye*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oxford English Dictionary, Vol. XII (1978) Oxford: Oxford University Press.
- Pavlich, G. (2005) *Governing Paradoxes of Restorative Justice*. London: Glasshouse Press.
- Pemberton, A. (2005) Het spreekrecht: vergelding of herstel. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 5(3), 34-44.
- Pemberton, A., F.W. Winkel & M. Groenhuijsen (2007) Taking Victims Seriously in Restorative Justice. *Restorative Justice and Victims: Not a Self-Evident Relationship. International Perspectives in Victimology*, (3)1, 4-14.
- Rahami, M. (2007) Islamic Restorative Traditions and Their Reflections in the Post Revolutionary Criminal Justice System of Iran. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 227-248.
- Robert, Ch.N. (1986) *L' imperative sacrificielle. Justice pénale: au dela de l' innocence et de la culpabilité*. Lausanne.
- Rock, P. (2004) *Constructing Victim's Rights: The Home Office, New Labour, and Victims*. Oxford: Oxford University Press.
- Shapland, J., et al. (2007) Situating restorative justice within criminal justice. *Theoretical Criminology*, 10, 505- 532.
- Spalek, B. (2006) *Crime Victims; Theory, Policy and Practice*. New York: Palgrave.
- Stokkom, B. van (2003) De taboeïsering van wraak. Is wraak moreel aanvaardbaar? *Justitiële verkenningen*, 29(5), 46-55.
- Strang, H. (2002) *Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice*. Oxford: Clarendon Press.
- Strang, H. (2004) Is Restorative Justice Imposing its Agenda on Victims? In: H. Zehr & B. Toews (Eds.), *Critical Issues in Restorative Justice*. Monsey: Criminal Justice Press.

- Strang, H. & L. Sherman (2004) *Protocol for a Campbell Collaboration Systemic Review: Effects of Face-to Face Restorative Justice for Personal Victims of Crime*, <www.campbellcollaboration.org>.
- Strien, A.L.J. van (1999) De positie van het slachtoffer in het strafproces, in: M.S. Groenhuijsen & G. Knigge, *Het onderzoek ter terechtzitting: eerste interim-rapport onderzoeksproject Strafvordering 2001*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Umbreit, M. (1989) Crime Victims Seeking Fairness, Not Revenge: Towards Restorative Justice. *Federal Probation*, 53(3): 52-57.
- Umbreit, M., S.W. Bradshaw & R.B. Coates (1999) Victims of Severe Violence Meet the Offender. Restorative Justice Through Dialogue. *International Review of Victimology*, 6(4), 321-343.
- Umbreit, M., S.W. Bradshaw & R.B. Coates (2004) *Victim Sensitive Offender Dialogue in Crimes of Severe Violence*. University of Minnesota: Center for Restorative Justice & Peacemaking.
- Teeseling, I. van (2001) *In het oog van de storm. Slachtoffers in actie*. Amsterdam: Veen.
- Verburg, A. (2006) *Verzoening. Het verhaal van Hank Heijn*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Winkel, F.W., A.C. Spapens, R.M. Letschert, J.J.M. Van Dijk & M.S. Groenhuijsen (2006) *Tevredenheid van slachtoffers met rechtspleging en slachtofferhulp*. Nijmegen: Wolff.
- Winkel, F.W. (2007) *Posttraumatic Anger; missing link in the wheel of misfortune*, inaugural lecture at Tilburg University on 17 October 2007, <www.tilburg.edu/intervict>.
- Zehr, H. (1985) *Retributive Justice, Restorative Justice*. Akron, PA: Mennonite Central Committee.